

Т.І. Іванюк*

ВРАХУВАННЯ СУДОМ ОБСТАВИН, ЯКІ ПОМ'ЯКШУЮТЬ ПОКАРАННЯ, НЕ ПЕРЕДБАЧЕНИХ КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

Призначення покарання — це складний та важливий етап у діяльності суду. Від того, наскільки справедливим буде призначене покарання, багато в чому залежить досягнення мети покарання, закріпленої в ч. 2 ст. 50 Кримінального кодексу України. Для впорядкування діяльності суду у цій сфері та додержання законності при призначенні покарання в ст. 65 КК України встановлено загальні правила, якими повинен керуватися суд — загальні засади призначення покарання. Складовою загальної засади, передбаченої п. 3 ч. 1 ст. 65 КК є обставини, які пом'якшують покарання. Перелік цих обставин закріплено в ч. 1 ст. 66 КК України. Даний перелік має невичерпний характер. Згідно з ч. 2 ст. 66 КК України, при призначенні покарання суд може визнати такими, що його пом'якшують, і інші обставини, не зазначені в частині першій цієї статті.

Дослідження питань, пов'язаних із обставинами, які пом'якшують покарання, в тому числі і проблеми врахування обставин не передбачених КК, досить широко здійснювалося у кримінальному праві. Такі дослідження проводили у своїх роботах М.М. Бабаєв, М.І. Бажанов, Г.С. Гаверов, М.К. Горя, В.К. Грищук, П.П. Андрушко, Л.О. Долиненко, А.Т. Іванова, І.І. Карпець, Ю.О. Красіков, Г.А. Крігер, Л.Л. Кругліков, Н.Ф. Кузнецова, Б.О. Курінов, В.Т. Маляренко, Ю.Б. Мельнікова, М.І. Мельник, В.С. Мінська, Л.О. Прохоров, М.О. Скрябін, О.Д. Соловійов, В.І. Ткаченко, К.М. Флоря, Г.І. Чечель та інші.

Однак, не зважаючи на такі широкі дослідження, невирішеними залишається багато питань, пов'язаних із врахуванням при призначенні покарання обставин, які пом'якшують покарання, не передбачених КК.

Метою даної статті є аналіз судової практики щодо врахування при призначенні покарання тих чи інших обставин, не передбачених КК України як обставин, які пом'якшують покарання, а також дослідження доцільності закріплення у КК невичерпного переліку цих обставин.

Проведений нами аналіз судової практики свідчить, що найчастіше суди визнають такими, що пом'якшують покарання такі обставини, не передбачені КК України: вчинення злочину вперше (вчинення злочину особою, яка вперше притягається до кримінальної відповідальності; вчинення злочину раніше не судимою особою; перша судимість); позитивна характеристика особи винного; молодий або похилий вік особи винного; хворобливий стан особи винного; наявність на утриманні винного дитини або іншої непрацездатної особи; визнання особою своєї вини у вчиненні злочину; складне матеріальне становище винного; наявність у винного державних нагород, звання ветеран праці, участь у бойових діях; від вчинення злочину тяжкі наслідки не настали.

Аналіз змісту вказаних обставин свідчить про те, що частина цих обставин є конкретизацією обставин, передбачених ч. 1 ст. 66 КК України, наприклад, складне матеріальне становище винного, є конкретизацією обставини, яка пом'якшує покарання, передбаченої п. 5 ч. 1 ст. 66 КК України; частина обставин належить до характеристики особи винного: позитивна характеристика особи винного, молодий або похилий вік, хворобливий стан особи винного, наявність у винного державних нагород, звання "Ветеран праці", участь у бойових діях; або —

© Іванюк Т.І., 2006

* старший викладач кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права

до ступеня тяжкості вчиненого злочину — від вчинення злочину тяжкі наслідки не настали. Але обставини, які пом'якшують покарання виходять за межі ступеня тяжкості вчиненого злочину і особи винного, а їх пом'якшувачий вплив при призначенні покарання пояснюється наявними в нашому суспільстві морально-етичними нормами, виходячи з яких особа, яка вчинила злочин за наявності тих чи інших обставин, заслуговує поблагливого ставлення до себе з боку суду при призначенні покарання.

Визнання вчинення злочину вперше обставиною, яка пом'якшує покарання, давно і досить обґрунтовано критикується у кримінально-правовій літературі. Науковці відзначають, що вчинення злочину вперше є не винятком із правила, а скоріш правилом, винятком із якого, обтяжуючим покарання, є вчинення злочину повторно або рецидив злочинів. Врахування вчинення злочину вперше як обставини, яка пом'якшує покарання, у кожному випадку було б нічим не виправданою індульгенцією всім тим, хто встав на злочинний шлях¹. На нашу думку, з такою позицією вчених слід погодитися та визнати, що вчинення злочину вперше не може бути враховано при призначенні покарання ні як обставина, яка пом'якшує покарання, ні як дані про особу винного.

Досить часто суди визнають такою, що пом'якшує покарання таку обставину як наявність на утриманні винного дитини або іншої непрацездатної особи. У кримінально-правовій літературі можливість врахування даної обставини при призначенні покарання обґрунтовується принципом гуманізму в кримінальному праві. Відзначається, що державі не може бути байдуже, у якому становищі опиняться особи, які знаходяться на утриманні винного після засудження останнього, держава повинна піклуватися про фізичний та моральний розвиток дитини у повноцінній сім'ї, адже бездоглядність дітей завжди була однією із причин дитячої злочинності². Слід відзначити, що принцип гуманізму в кримінальному праві — це не лише гуманне ставлення до особи, яка вчинила злочин, але і, в першу чергу, до потерпілого і до суспільства в цілому. Керуючись даним принципом при призначенні покарання особі, яка вчинила злочин, суд повинен призначити покарання, спрямоване на відновлення порушених вчиненим злочином прав та свобод потерпілого та суспільства в цілому, а також досягнення мети загальної превенції. Разом з тим, щодо особи, яка вчинила злочин, даний принцип полягає у тому, що їй повинно бути призначено мінімальне покарання, необхідне і достатнє для досягнення мети покарання (ч. 2 ст. 65 КК України), а також у тому, що покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність (ч. 3 ст. 50 КК України)³. Проте принцип гуманізму не означає, що винній особі може бути призначено покарання, яке за своєю м'якістю не відповідатиме ступеню тяжкості вчиненого злочину та особі винного, виходячи лише із того, що справедливе покарання поставить утриманців винного у складне становище. Звичайно, держава повинна виявляти турботу про непрацездатних членів суспільства і, зокрема, тих, утримання яких надавалося особою, яка вчинила злочин і якій було призначено покарання, однак це не повинно здійснюватися кримінально-правовими засобами. На нашу думку, обставиною, яка пом'якшує покарання, може бути визнано лише таку обставину, яка тісно пов'язана

¹ Долиненко Л.А. Смягчающие обстоятельства по действующему уголовному праву и в судебной практике. Учебное пособие. — Иркутск: Изд-во Иркутск. ун-та, 1980. — С. 29; Чечель Г.И. Смягчающие ответственность обстоятельства и их значение в индивидуализации наказания. — Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1978. — С. 94; Кругликов Л.Л. Смягчающие и отягчающие обстоятельства в уголовном праве: Учебное пособие для студентов, изучающих спецкурс "Вопросы теории и практики назначения наказания". — Ярославль: Изд-во ЯрГУ, 1977. — С. 77; Личность преступника и применение наказания. — Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1980. — С. 49.

² Кузнецова Н.Ф., Куринов Б.А. Отягчающие и смягчающие обстоятельства, учитываемые при определении меры наказания // В кн.: Применение наказания по советскому уголовному праву. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1958. — С. 141; Чечель Г.И. Цит. праця. — С. 110; Становский М.Н. Назначение наказания. — СПб.: Изд-во Юридический центр "Пресс", 1999. — С. 211.

³ Гришук В.К. Проблеми кодифікації кримінального законодавства України. — Львів: Львівський ун-т, 1993. — С. 122; Келина С.Г., Кудрявцев В.Н. Принципы советского уголовного права. — М.: Наука, 1988. — С. 151.

із вчиненням злочину, і за наявності якої особа, яка вчинила злочин, заслуговує поблажливого ставлення до себе. Тому сам факт наявності на утриманні винного дитини або іншої непрацездатної особи не можна визнати обставиною, яка пом'якшує покарання. Якщо наявність на утриманні винного дитини або іншої непрацездатної особи створила певні умови, які вплинули на вчинення винною особою злочину, то це можна визнати тяжкою сімейною чи особистою обставиною, внаслідок впливу якої і було вчиненого злочин (п. 5 ч. 1 ст. 66 КК України).

Суди також визнають обставиною, яка пом'якшує покарання визнання особою своєї вини у вчиненні злочину. На нашу думку, дана обставина не може враховуватися при призначенні покарання як самостійна обставина, яка пом'якшує покарання. Особа, яка визнала свою вину у вчиненні злочину заслуговує поблажливого ставлення до себе, що, відповідно, може вплинути на покарання у бік його пом'якшення, лише якщо винна особа, щиро розкаюючись у злочині, викладає всі обставини вчиненого, або тоді, коли, хоча і без каяття, повне визнання нею своєї вини сприяло встановленню істини по справі (тобто розкриттю злочину). Якщо ж особа визнає вину лише під тиском беззаперечних доказів, то це свідчить про небажання визнати вину добровільно, а часткове визнання особою своєї вини у будь-якому випадку свідчить про бажання уникнути відповідальності. Таким чином, лише повне визнання особою своєї вини у вчиненні злочину, викликане щирим каяттям або бажанням сприяти розкриттю злочину може бути враховано при призначенні покарання у бік його пом'якшення. Тому вважаємо, що визнання особою своєї вини у вчиненні злочину, не повинно визнаватися обставиною, яка пом'якшує покарання, на підставі ч. 2 ст. 66 КК України, оскільки є складовою частиною таких обставин, як щире каяття та активне сприяння розкриттю злочину.

Інколи суди враховують як такі, що пом'якшують покарання, обставини, які за умов, що мають місце взагалі не можуть бути визнані пом'якшувачими. Наприклад, вироком місцевого суду Франківського району м. Львова, яким П. засуджено за ч. 5 ст. 185 КК України 2001 року до семи років позбавлення волі з конфіскацією всього майна, при призначенні покарання обставиною, яка пом'якшує покарання, було визнано те, що потерпілою від злочину є рідна сестра винного⁴. Хоча абсолютно не зрозуміло, чому те, що особа обікрала рідну сестру, повинно пом'якшувати її покарання. Або, наприклад, вироком місцевого суду м. Хмельницького П. засуджено за ч. 2 ст. 368 КК України 2001 року до двох років позбавлення волі. Обставиною, яка пом'якшує покарання, суд при призначенні покарання визнав те, що підсудний є напівситотою⁵. Однак П. на момент винесення вироку досяг 29 років та вчинив злочин у сфері службової діяльності, тому не зрозумілим є, як те, що він є напівситотою, пов'язане зі вчиненим ним злочином та призначенням йому покарання. Так само необґрунтованим є вирок апеляційного суду Хмельницької області, яким К. засуджено за ч. 1 ст. 364 КК України 2001 року із застосуванням ст. 69 КК до одного року обмеження волі. Обставиною, яка пом'якшує покарання, суд визнав те, що підсудний займався суспільно корисною працею⁶. Однак, за таких умов дану обставину не можна визнати такою, що пом'якшує покарання, адже злочин було вчинено із зловживанням винним своїм службовим становищем. При цьому у жодному із цих випадків мотивів визнання тієї чи іншої обставини такою, що пом'якшує покарання, у вирокі наведено не було. Як свідчить проведений нами аналіз судової практики, врахування обставин, які пом'якшують покарання на підставі ч. 2 ст. 66 КК України судами практично не мотивуються. Тобто наявність невичерпного переліку обставин, які пом'якшують покарання, призводить як до помилок, так і до свідомих порушень з боку суду.

⁴ Архів місцевого суду Франківського району м. Львова за 2002 рік. Справа № 1-95/02.

⁵ Архів місцевого суду м. Хмельницького за 2001 рік. Справа № 1-24/01.

⁶ Архів апеляційного суду Хмельницької області за 2002 рік. Справа № 1-27/02.

Обґрунтовуючи невичерпний характер переліку обставин, які пом'якшують покарання, науковці апелюють до принципів справедливості, гуманізму та індивідуалізації покарання, оскільки неможливо в законі передбачити всю різноманітність обстановки вчинення злочину⁷. В той самий час, обґрунтовуючи вичерпний характер переліку обставин, які обтяжують покарання, звертається увага на те, що необмежений простір врахування обставин, які обтяжують покарання, приведе не до індивідуалізації покарання, а до свавілля при призначенні покарання, вичерпність переліку цих обставин пояснюється необхідністю обмежити угляд суду і звести до мінімуму можливість призначення особі занадто суворого покарання, посилаючись при цьому також на принципи гуманізму і справедливості⁸. Однак принцип гуманізму в кримінальному праві потрібно розглядати принаймні в трьох площинах: 1) щодо суспільства в цілому; 2) щодо потерпілого; 3) щодо особи, яка вчинила злочин⁹. Але встановлюючи вичерпний перелік обставин, які обтяжують покарання, і невичерпний — обставин, які пом'якшують покарання, законодавець схиляється в один бік — особи, яка вчинила злочин. Крім того, обмежуючи угляд суду при призначенні покарання з одного боку, встановивши вичерпний перелік обставин, які обтяжують покарання, закон залишає його необмеженим з іншого, надаючи широкий простір для пом'якшення покарання, але справедливим є те покарання, яке відповідає тяжкості вчиненого злочину та особі винного, і призначення занадто м'якого покарання є таким самим порушенням принципів справедливості і гуманізму, як і призначення занадто суворого покарання. "Індивідуалізація покарання мусить мати оптимально вужчі межі і не доводитись до абсурду. Не слід захоплюватися вишукуванням проявів фактичної нерівності людей і власти їх в основу кримінально-правового регулювання. Тим більше, що не всі такі прояви мають відношення до скоєного винним і тому не слід перебільшувати їх значення"¹⁰.

Невичерпний перелік обставин, які пом'якшують покарання, надаючи судам необмежений простір для врахування таких обставин при призначенні покарання призводить сьогодні, як свідчить практика, до порушення принципів рівності осіб, єдності судової практики, гуманізму та справедливості. Щодо неможливості передбачення в законі всієї різноманітності обстановки вчинення злочину, то слід зазначити, що більшість обставин, які пом'якшують покарання, закріплених у законодавчому переліку, сформульовані таким чином, що дозволяють врахувати різноманітність обстановки вчинення злочину (вчинення злочину внаслідок збігу тяжких сімейних, особистих чи інших обставин; вчинення злочину під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність).

Враховуючи вищевикладене, перелік обставин, які пом'якшують покарання, передбачений КК України, пропонуємо зробити вичерпним.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 5 від 12 січня 2006 року)*

⁷ Чечель Г.И. Цит. праця. — С. 55; Буланов А.Ю. Роль смягчающих обстоятельств при квалификации преступлений и назначении наказания. — М.: ИД "Камерон", 2005. — С. 79; Велиев С.А. Принципы назначения наказания — СПб.: Изд-во Юридический центр "Пресс", 2004. — С. 236.

⁸ Чечель Г.И. Перечень в законе отягчающих обстоятельств — исчерпывающий // Социалистическая юстиция. — 1971. — № 1. — С. 13; Прохоров Л.А. Общие начала назначения наказания по советскому уголовному праву. — Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — М., 1972. — С. 19; Филановский И.Г. К вопросу о юридической ответственности за правонарушение // Вестник Ленинградского университета. Серия "Экономика, философия и право". — 1973. — № 5. — С. 132.

⁹ Гришук В.К. Цит. праця. — С. 122.

¹⁰ Там само. — С. 90.